

## Una imatge d'alabastre per a un retaule barroc de Poblet (1713-1715)

**Joan Yeguas Gassó**

*Conservador de l'àrea d'Art del Renaixement i el Barroc (MNAC)*

El Dr. Laureà Pagarolas, director de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, a qui agraeixo la seva gentilesa, a finals de l'any 1999 o inicis del 2000 em va informar de l'existència de l'escultura protagonista d'aquest article. L'obra en qüestió és d'alabastre, prové del monestir de Poblet, i és d'època moderna, en conseqüència, havia d'interessar a un historiador com jo, que aleshores acabava de publicar un llibre sobre l'escultor Damià Forment. Aquesta temptadora notícia la vaig anotar i guardar, però no me'n vaig preocupar fins temps després. Fou la Dra. Carmen Morte, catedràtica d'història de l'art a la Universitat de Saragossa, a qui agraeixo les fotografies, la què em va motivar a anar a veure la imatge. Ho férem conjuntament, a l'agost de 2007, en el curs del treball de camp que la Dra. Morte realitza per preparar una monografia sobre l'esmentat Forment. Però el resultat fou inesperat.

L'escultura es conserva en una col·lecció particular de la població de Vinyols (el Baix Camp).<sup>1</sup> Segons informacions orals transmeses als descendents de la família, l'obra fou comprada en el mercat d'antiquari entre 1970-1975, i es creia que provenia de Poblet. Es tracta d'un bloc d'alabastre que amida 85 x 40 x 25 cm, i que per la seva textura, amb vetes de tonalitats rogenques i grisenques (fet que confereix a la pedra una patina especial), té tot l'aspecte de ser material extret de les pedreres de Sarral (Conca de Barberà). La imatge representa a la Mare de Déu amb les mans juntes, en actitud de pregària, ubicada sobre una lluna i el cap d'un àngel alat, envoltada per quatre àngels de cos sencer, dos dels quals li col·loquen una corona al cap de la divinitat (fig. 1). El bloc està treballat per la part



*Joan Coll (amb la col·laboració de Joan Julià), Mare de Déu dels Àngels, col·lecció privada de Vinyols, 1713-1715. Foto: Carmen Morte (fig. 1)*

frontal, tot i que per la part del darrere està buidat i s'insinuen les formes, sembla que formava part de la fornícula d'un retaule. Estilísticament, la imatge és una escultura barroca, que es podria datar a l'últim quart del segle XVII. De lluny s'intueix el ressò de les obres de Joan i Francesc Grau, però que per la seva limitada qualitat s'hauria de portar al voltant de l'any 1700.



*Seguidor de Francesc Bonifàs (?), santa Caterina de Siena (?), façana de l'església de Vinyols, 1778. Foto: J.Y. (Fig. 2)*

La iconografia és complexa perquè s'hi produeixen influències de tres tipologies iconogràfiques. Un dels elements és la lluna, que remet a la Immaculada Concepció, Maria seria l'única que no tindria el pecat original, doncs, Déu l'envia des del cel, i apareix recolzada sobre la lluna. La majoria dels atributs bàsics estan agafats de l'Apocalipsi: "I es veié un gran prodigi al cel: una dona vestida de sol, amb la lluna sota els peus, i sobre el cap una corona de dotze estrelles".<sup>2</sup> L'aparició d'uns àngels que agafen a la Mare de Déu recorda l'Assumpció, és a dir, l'acció passiva de Maria que es portada al paradís sobre les ales angèliques, i recorda la dona de l'Apocalipsi que s'escapa del drac. A vegades les Immaculades i les Assumptes es poden confondre, sobretot per la proliferació dels àngels, que, en teoria, a la Immaculada Concepció tenen un paper secundari. Finalment, la Coronació de la Mare de Déu és un tema popularitzat en el segle VI

per Gregori de Tours, i en el segle XII per Jacopo Varazze (Santiago de la Voràgine, en castellà). La Coronació és un esdeveniment de la glòria de la Mare de Déu, un episodi que segueix immediatament a la seva Assumpció. En aquest cas, la Coronació és efectuada per un parell d'àngels. Aquestes iconografies d'Assumptes coronades tenen el seu origen en l'art francès dels segles XII-XIII, i a mida que s'avança cronològicament, la dignitat de la Mare de Déu avança, passant a ser coronada per Jesucrist, Déu Pare i la Trinitat.

La combinació de tres tipologies iconogràfiques (Immaculada, Assumpció i Coronació) en una imatge barroca és degut al compliment d'un encàrrec artístic que tingués una iconografia molt precisa. Segurament, la barreja s'hauria sintetitzat a través del culte a una imatge antiga, i la nova comanda hauria copiat la iconografia tradicional. Les devocions cap a aquesta tipologia d'imatges acabaren anomenant-se Mare de Déu dels Àngels. Un dels exemples coneguts és el cas d'antiga confraria dels velers (teixidors de vels o teles fines de seda) de Barcelona, quan en el 1763 encarreguen a l'escultor Joan Enrich la representació de la seva patrona a la façana de la nova seu (avui Col·legi de l'Art Major de la Seda, a la cantonada entre la Via Laietana i el carrer de Sant Pere més Alt), i la patrona no era altra que la Mare de Déu dels Àngels (tot i que alguns autors es pensen erròniament en una Assumpció) des de que en el segle XVI s'havien constituït en una sala del convent de Santa Caterina.<sup>3</sup>

Segons Finestres, el 21 de gener de 1714 es féu una processó per traslladar la imatge de la Mare de Déu dels Torrents, des de la seva ermita (ubicada prop de Vimbodí) fins al monestir de Poblet, per tornar al seu lloc original el 22 de gener de 1717.<sup>4</sup> Aquesta estada de 3 anys fou deguda a les obres de construcció d'una nova ermita, capitulada l'ú d'octubre de 1713 amb el mestre de cases Joan Güell. Segons una crònica del trasllat, transcrita per Fuguet, la imatge de la Mare de Déu dels Torrents fou instal·lada al monestir pobletà "a la capella de Nostra Senyora dels Àngels, vulgarment dita de la Galilea collocantla sobre la mesa del altar y bax lo trono de la titular".<sup>5</sup> I, finalment, el vell retaule de Poblet dedicat a la Mare de Déu dels Àngels fou aprofitat com a retaule major de la nova ermita de la Mare de Déu dels Torrents: "*y colocado en ella [la ermita] el retablo, que antes servia a la capilla de Nuestra Señora de los Ángeles*".<sup>6</sup> Segons Ribera, el nou retaule major de l'ermita (el vell de la Galilea de Poblet) era de la primera meitat del segle XVII, fou cremat el 1936, i s'han conservat les dues imatges laterals d'alabastre, una de sant Bernat amb l'escut de Simó Trilla (abat de Poblet entre 1602 i 1623), i una altra de santa Bàrbara d'escultor desconegut del segle XVI.<sup>7</sup> Efectivament, aquest retaule s'hauria de datar entre 1620-1630, per les columnes amb estries helicoïdals o torxades, els frontons, i l'aparició d'un cupulí a la part superior. Pel que fa a les imatges, la de santa Bàrbara ofereix un plec de roba molt geomètrics i uns rinxols dels cabells que li cauen sobre les espatlles són similars al treball que va realitzar Andreu Ramírez (documentat entre 1576 i 1580, i actiu a Poblet), encara que la mala qualitat del rostre indicaria la mà d'un seguidor.<sup>8</sup> En referència a l'escultura de sant Bernat, l'existència de l'heràldica assenyala a la mateixa cronologia del retaule, i l'autoria s'ha de circumscriure als escultors que en aquelles dates estaven actius en aquella zona. D'entrada, hom pensa en els escultors actius a Tarragona, com el balear Agustí Bennàsser (doc. 1595- difunt el 1615) o el francès Benet Baró (documentat entre 1612-1634),

però també hi ha els que treballeren a Reus entre 1623-1628 com Agustí Pujol II o Rafael Rocafort (que va romandre a la capital del Baix Camp).<sup>9</sup> També havíem pensat en els escultors actius a Valls, com el tortosí Onofre Fuster que el 1618 treballava en el retaule major de l'església de Sant Joan, o el borgonyó Claudi Marian (documentat entre 1610-1638 i sense obra coneguda).<sup>10</sup> Però el sant Bernat no concorda amb l'estil de cap dels escultors esmentats amb obra conservada o coneguda a través de fotografia antiga. De lluny, estilísticament recorda l'estil de Joan Grau (Constantí, 1608 – Manresa, 1685), potser un jove Grau entre 1625-1631, quan encara estaria vinculat al taller del penedesenc Bernat Perelló.<sup>11</sup>

Les obres de la nova ermita vimbodinenca de la Mare de Déu dels Torrents (1713-1716) hauria de coincidir amb la realització d'un nou retaule per a la Mare de Déu dels Àngels a Poblet. Busquem una imatge de la Mare de Déu dels Àngels, que segurament formava part d'un retaule, una obra feta en alabastre de Sarral, datable al voltant del 1700, i que podia formar part del conjunt artístic de Poblet. Un dels primers noms que ens ve a la ment és el d'Isidre Espinalt i Serra-rica (Santa Maria d'Oló, 1658 – Sarral, 1737), ja que fou un dels principals escultors que hi hagué a l'època del barroc i que va explotar les pedreres de Sarral; tot i això, l'obra de col·lecció particular ofereix un estil i una qualitat diferent a la de les obres executades per Espinalt. Sota aquest prisma, només pot tractar-se del retaule de la Mare de Déu dels Àngels, contractat el 1713 entre l'apotecari pobletà fra Magí Alandó i l'escultor Espinalt, amb destinació a la galilea de l'església conventual de Poblet, pel reduït preu de 270 lliures. Una obra acabada abans del 8 de gener de 1715, quan es data el darrer pagament pel treball, amb la col·laboració d'un parell de deixebles anomenats Joan Coll i Joan Julià.<sup>12</sup> Tal i com explica Dorico, la manera com surten referenciats Coll i Julià, especialment el primer, indueix a pensar que Espinalt va deixar la responsabilitat d'aquest treball a les mans dels seus col·laboradors.<sup>13</sup> Per tant, aquesta imatge de la Mare de Déu dels Àngels prové de Poblet, fou executada de bell nou entre 1713-1715 pel taller de l'escultor Espinalt. Aquest, un escultor amb encàrrecs importants, encàrrecs que li ocuparien més temps i preocupacions, deixaria una obra menor, menor pel seu poc cost econòmic, completament en mans de Joan Coll amb la col·laboració, en tasques complementàries de Joan Julià. L'autoria de Coll ens explicaria el perquè de la diferència estilística amb el mestre, i la consegüent baixada en la qualitat final de l'escultura (figs. 3 i 4).

Poca cosa sabem sobre la trajectòria de Coll i Julià. Joan Coll i Aldabó era natural de Teià (el Maresme). Potser la seva família estava vinculada a la fusteria. No seria estrany pensar que el seu pare descendeix d'un parell de fusters cognominats Coll, actius al Maresme a inicis del segle XVII, un era Gabriel Coll que el 1613 treballava a la parroquial d'Allella (Martinell n'esmenta un altre, Sebastià Coll que el 1617-1618 ajudava a Agustí Pujol II en el retaule major de Sant Vicenç de Montalt, tot i que Bosch Ballbona es refereix a Sebastià Carbonell). Per la banda de la seva mare, podria estar emparentat amb la nissaga dels Aldabó, fusters actius al Maresme i a Barcelona en el segle XVII, el 1634 Joan Aldabó feia el retaule de les Ànimes per a Vilassar de Dalt, el 1538 el mateix Joan Aldabó, juntament amb Josep Ratés, realitzaven el retaule del Roser de Sant Boi de Llobregat; un fill de Joan Aldabó, Salvador, el 1695 es casava amb Narcisa, filla de l'escultor Llätzer Tramulles (curiosament, l'última obra d'aquest escultor



*Joan Coll (amb la col·laboració de Joan Julià), detall frontal de la Mare de Déu dels Angels, col·lecció privada de Vinyols, 1713-1715. Foto: Carmen Morte. (Fig. 3)*



*Joan Coll (amb la col·laboració de Joan Julià), detall lateral de la Mare de Déu dels Angels, col·lecció privada de Vinyols i els Arcs, 1713-1715. Foto: Carmen Morte. (Fig. 4)*

es realitza en el camp de Tarragona), i el 1672 Isidre Aldabó contractava la tribuna per a l'església de Santa Maria del Mar.<sup>14</sup> Fins la seva relació amb Espinalt, no es documenten altres activitats de Joan Coll. Després de realitzar el retaule de la Mare de Déu dels Àngels, i atès que la imatge principal l'hauria realitzat ell, en el primer trimestre de 1715 es documenta en solitari en un encàrrec indeterminat del monestir de Poblet. Més tard s'integra en el taller de Pau Costa, amb qui treballa a Palafrugell, Girona, Sant Esteve d'en Bas i Berga. Pateix una malaltia que l'obliga a seguir un règim alimentari especial i a fer caminades, i mor relativament jove el 29 de desembre de 1722.<sup>15</sup> Pel que fa a Joan Julià, hauria nascut vers l'any 1688 a Arenys de Mar (el Maresme), era fill de l'escultor Francesc Julià (al costat de qui hauria après l'ofici). Podria ser descendent de Joan Julià, escultor que el 1679 signava amb altres 28 companys una sol·licitud per a constituir el gremi d'escultors de Barcelona. Al marge de Poblet, se'l documenta el 1710, juntament amb el seu pare, en la capitulació pel retaule de la capella de Santa Cecília per a la població de Torrentbó, pedania d'Arenys de Munt; el 1730 ingressava en el gremi d'escultors de Barcelona; i el 1735 moria a la capital catalana.<sup>16</sup>

## Notes

- 1 Comentari al marge mereix l'església de Vinyols, obra de l'últim terç del segle XVIII on intervé l'arquitecte Josep Prat (vegeu: Anna Isabel SERRA MASDÉU, *Acadèmia i tradició: Josep Prat i l'arquitectura de la segona meitat del segle XVIII a la diòcesi de Tarragona*, 2004 -tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, dirigida pel Dr. Marià Carbonell i Buades-). Cal destacar que la façana de la parroquial té una profusa decoració escultòrica (datada el 1778), amb portada i un parell de medallons (fig. 2), els quals tenen representació figurada sobre núvols que recorden la tipologia i l'estil de Francesc Bonifàs (1735-1806), escultor actiu aquells entre 1759 i 1797 en viles del Baix Camp, com Reus (1762, 1767, 1772-1775, 1783), Almostrer (1763), o La Selva del Camp (1768). En tot cas, es tracta d'una obra escultòrica inèdita en la historiografia, per tant no apareix recollida en el catàleg dels Bonifàs o algun dels seus seguidors (vegeu: Sofia MATA de la CRUZ - Jordi PARÍS, *Els Bonifàs. Una nissaga d'escultors*, Valls, 2006).
- 2 Ap, 12-1. Sant Joan potser evocava la castedat de Diana en els poemes d'Ovidi de les seves tristes "Epistulae exPonto", quan parlava de la lluna retallada a mig mes. En tot cas, cal descartar completament la interpretació interesada que veia en la Mare de Déu el triomf del Cristianisme sobre la mitja lluna àrab.
- 3 Joan YEGUAS, *Mare de Déu dels Àngels. Patrona del Gremi dels Velers. 1763*, 2002 (fitxa electrònica, vegeu: [www.bcn.cat/artpublic](http://www.bcn.cat/artpublic)).
- 4 Jaime FINESTRES de MONSALVO, *Historia del Real Monasterio de Poblet, 1753-1756*, (edició consultada: Orbis, Barcelona, 1947-1955, 6 vols.), vol. V, pp. 174-176 i 182-183.
- 5 Joan FUGUET i SANS, "La construcció de l'ermita dels Torrents de Vimbodí (1713-1717)", *Aplec de Treballs*, 6, 1984, pp. 117-118, 120-121 i apèndix documental [pp. 113-132].
- 6 J. FINESTRES, *Historia del Real Monasterio...* (Op. Cit.), vol V, pp. 182-183.
- 7 Ramon RIBERA GASSOL, "El retaule major de l'ermita de la Mare de Déu dels Torrents de Vimbodí", *Aplec de Treballs*, 20, 2002, pp. 161-172.
- 8 Vegeu: Joan YEGUAS i GASSÓ, *L'escultura a Catalunya entre 1490 i 1575. De la tradició medieval a la difusió i consolidació de les formes «a la romana»*, (col·lecció de tesis doctorals microfityxades, núm. 3.892), Barcelona, 2001, pp. 702-707.

- 9 Vegeu: Joan SERRA VILARÓ, *Fructuós, Auguri i Eulogi. Màrtirs i sants de Tarragona*, Tarragona, 1936, pp. 193-205; Sofia MATA, "L'escultor Benet Baró, autor dels retaules del Sant Nom de Jesús de Tamarit i la Pobla de Montornès (1634)", *Quaderns d'Història Tarraconense*, XIV, 1996, pp. 197-208; Sofia MATA de la CRUZ, *La pintura del Cinc-cents a la diòcesi de Tarragona (1495-1620). Entre la permanència del gòtic i l'acceptació del Renaixement*, Tarragona, 2005, pp. 71-72 i 375-389.
- 10 Vegeu: Fidel de MORAGAS, "L'art, els artistes i'ls artesans de Valls", *Butlletí Arqueològic*, 1921-1922, p. 44; Fidel de MORAGAS, "L'art, els artistes i els artesans de Valls", *Estudis Universitaris Catalans*, 1934, vol. XIX, p. 294-295.
- 11 Bernat Perelló apareix documentat el 1604 i la seva mort el 1641. Segons, Bosch Ballbona, "les nostres recerques l'han documentat en profussió a Vilafranca (1604), Vilarodona (1621) i a Igualada on sembla que s'establí definitivament". Moragas el documenta el 1627 fent el cadiram de Santes Creus. Mas Domènech fa referència a un contracte signat a Capellades per al retaule de sant Joan a la parroquial d'Igualada el 1631, juntament amb Joan Grau. Bosch Ballbona dona notícia de diferents retaules a Igualada: el de sants Abdon i Senén (1633), el de sant Josep (1634), i un de particular per Lluís Massart (1641); i també els de Savallà de Comtat (1630) i el major de la parroquial de Jorba (1640), amb Francesc Esteve. Jorba, sense conèixer la bibliografia de Bosch Ballbona, afirma que el contracte per al retaule de sants Abdon, Senén i Isidre per a la confraria de pagesos igualadins es signa el 1632; i aporta altres dades, com que el 1636 es comprometia a fer un retaule per al nucli de Roques d'Aguiló (municipi de Santa Coloma de Queralt), als cap de pocs mesos del mateix any un altre retaule i sagrari per a la veï llogarret de Fillol (o Fiol, municipi de Sant Martí de Tous), i en data indeterminada realitza el retaule del Roser de Clariana d'Anoia (municipi d'Argençola). Vidal esmenta que el 1636 contracta l'execució d'un retaule a Puigtinyós (poble que des de 1917 s'anomena Montferri). Vegeu: Josep MAS DOMÈNECH, "Notes d'escultors antics a Catalunya", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, VII, Barcelona, 1913-1914, pp. 185-193; Fidel de MORAGAS, "Contracte per al cadiratge del refetor nou del monestir de Santes Creus, fet entre l'abat Bartomeu Rovira i l'escultor Bernat Perelló", *Butlletí Arqueològic*, 1923-1924, pp. 207-208; Joan BOSCH i BALLBONA, *Els tallers d'escultura al Bages del segle XVII*, Manresa, 1990, pp. 58 i nota 211, 60 i notes 228-229, 247 i 251; Mercè VIDAL i SOLÉ, "Notícia sobre artistes de l'arquebisbat de Tarragona (s. XVII-XVIII)", *Quaderns d'Història Tarraconense*, IX, 1990, p. 187; Xavier JORBA, "Pintors i escultors de retaules anoiencs (segles XVI i XVII)", *Revista d'Igualada*, 20, 2005, pp. 15-19.
- 12 Agustí ALTISENT, *Història de Poblet*, Poblet, 1974, p. 601.
- 13 Carles DORICO, "Noves dades sobre el escultor Isidre Espinalt", a M. C. Mas - E. A. Soler (a cura de), *Recull Miquel Melendres i Rué (1905-1974)*, Tarragona, 1995, pp. 105-106 [pp. 97-114]. Vegeu també: Carles DORICO, «Els escultors sarraïencs de la família Espinalt i les seves obres (I)», *Aplec de Treballs*, 16, 1998, pp. 99-100 [pp. 71-118].
- 14 Vegeu: César MARTINELL, *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya*, Vol. I (Els precedents. El primer barroc 1600-1670), Barcelona, 1959, pp. 96 i 120; César MARTINELL, *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya*, II (El Barroc salomònic 1671-1730), Barcelona, 1961, p. 154; Josep M. GRAU i PUJOL - Roser PUIG i TÀRRECH, "La darreta obra de l'escultor Llàtzer Tramulles: el retaule major de Sant Andreu de la Selva del Camp (1704-1711)", *Quaderns d'Història Tarraconense*, 10, 1990, pp. 123-142; Joan BOSCH i BALLBONA, *Els Agustí Pujol i l'escultura a la Catalunya del seu temps (1580-1623)*, 2 vols., Barcelona, 1994, (tesi doctoral, dirigida per Joaquim Garriga i Riera).
- 15 C. DORICO, "Noves dades sobre el escultor isidre Espinalt... (Op. Cit.), pp. 105-106; Carles DORICO, "L'escultor Pau Costa a Berga i la seva comarca", *D'Art*, 20, 1994, pp. 297 [pp. 295-324].
- 16 Aurora PÉREZ SANTAMARÍA, *Escultura barroca a Catalunya: els tallers de Barcelona i Vic (1680-1730 ca.)*, i projecció a Girona, Lleida, 1988, pp. 599-601; C. DORICO, "Noves dades sobre el escultor isidro Espinalt... (Op. Cit.), p. 106. Vegeu també: C. MARTINELL, *Arquitectura i escultura barroques a Catalunya...* (Op. Cit.), vol. II, p. 114.